

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.-Dec. 2023

☆ دلشاد رسول کسانہ

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 7

BLOOD AND SAND**رَت تے ریتا****Abstract**

A civilized society is the interpolation of good values in a cultured society. Language and Literature are the source of enlightenment for the whole of humanity. This research will emphasize all the aspects of prose and criticism rendered by Saleem Khan Gimmi in Punjabi Novel. Because through the mother language, the emotions and inclinations of people can be fully judged. Saleem Khan Gimmi was in real terms a soldier on march which is what his name means. It is a comprehensive and critical study of his experience, culture, landscape and its pictorial quality of Punjab (Eastern and Western). In this article the researcher has made an effort to go analytically through Ratt Tay Raita (Blood and Sand) and bring these salient characteristics to the light.

Keywords: Culture, Society, Novel,
Mother Language, Researcher

ناول شعور تے خیال دی خاص گہرائی دی اک صنف ہے۔ ناول صرف اک شغل یاں تفریحاتی صنف نہیں سگوں کسے ریاست دے تہذیبی تے ذہنی مطالعہ داناں ہے۔ ناول ڈھیر موکلی صنف ہے جیہڑی وسیب دے اڈواڈ پہلوواں دا احاطہ کردی ہے۔ ”رت تے ریتا“ 1990ء وچ عزیز پبلشرز لہور ولوں چھپیا ایہہ ناولٹ ہے۔ ایہہ پنجابی ادب دے کھیتروچ مان جوگ اضافہ ہے۔ سلیم خان گمی ہوراں داناں پہلے ناول ”سانجھ“ توں 21 ورہے بعد چھپیا۔ لکھاری دی سوچ وند ویلے دے سماج توں نہیں نکل رہی لکھاری دی سوچ پنڈ تے اوہدے آل دوال دے پنڈاں دی سانجھ نال بن کے بنی ہے۔ بقول نسرین مختار:

”ناول تے پہلے ناول دی چھاپ وکھالی دیندی اے۔ کیوں جے ایہ وی سانجھے پنجاب دی دس پاندا اے۔ ایہہ سانجھیاں پیڑاں نوں محسوس کرن دی گل اے، ناول اخلاقی قدراں دی نمائندہ وی اے۔“ (1)

ناول وچ سکھ تے مسلمان بھر پے نوں روح نال محسوس کیتا جاسکدا ہے۔ ناولٹ اندر لکھاری نے مشترکہ تہذیبی کلچر دے اڈواڈ پہلوواں نوں نمایاں کیتا اے۔ جیہڑے ہندوواں، مسلماناں تے دوسرے مذہب دے لوکاں دے باہمی میل جول دے نتیجے وچ سامنے آیا۔ مشترکہ تہذیبی ثقافت نے لوکاں نوں اک لڑی وچ پروتا اوہناں وچوں قدورتاں، دشمنیاں تے نفرتاں نوں مکا دتا۔ رواداری تے بھائی چارے دی ثقافت پاروں لوک اکورنگ وچ رنگے سن۔ ثقافتی، مذہبی، تہذیبی تے تمدنی دیہاڑ رل مل کے مناندے۔ ہولی، دیوالی، وساکھی، عید، شبرات تے باقی دیہاراں تے اک دو جے دے گھر جان دے رل مل خوشیاں ماندے۔ بقول لکھاری:

”پنجابی ادب وچ سنتواں رجحان سکھ سنگت دا اے۔ میں سنگت دا مطلب فرینڈ شپ نہیں لے رہیا، سوشیالوجی لے رہیا واں یعنی اجیہا ادب جس وچ سکھ رہتل دے سماجی پکھ نوں بیان کیتا جاوے ایس رجحان دی نمائندگی دو بندے کردے سن، اک افضل احسن رندھاواتے اک میں۔“ (2)

بناوٹی گلاں نال ماحول بناون دی تھاں زبان تے بیان دی ادائیگی وچ روانی تے تسلسل لکھن ڈھنگ بھرواں، سادہ تے رواں، گمی ہوراں دیاں گلاں ویلے دے سماج دی کھلی تصویریں۔ اوہناں دیاں نثری لکھتاں پڑھ

کے جیہڑا تاثر اُبھر دالے کہ اوہناں دانشر لکھن دا اسلوب سادہ، صاف ستھرا، واضح تے دل لبھاون والا اے۔ بقول سجاد حیدر:

”سلیم خان گمی بڑا آہری بندہ اے۔ اوہ جیویں ہو ر کم بڑے اُدھم نال نبیڑ دا اے، اوویں ای تخلیقی عمل وچ وی پورے خلاص تے انتہائی محنت نال رُجھیا رہندا اے۔ تخلیق تے تحقیق دوواں میداناں وچ ایس لکھاری نے اُردو تے پنجابی زبانان دادامن آپنیاں لکھتاں دی گل بوٹیاں نال بھریا اے۔ سلیم خان گمی دی تحریر دا امتیازی نشان اوہدے مشاہدے دی گہرائی تے تکھاپن اے۔“ (3)

ناول وچ دوستاں دی محبت اے جیہڑی چاچے شفیعے تے سردار سنت سنگھ دے روپ وچ اک دو بے نال کیتی سچی دوستی نبھاندے نیں دشمنان توں بدلہ لیندے آپ گئے۔ پنجابی کلچر تے سکھ مسلم دوستی نوں اُگھیڑ کے سامنے لیا نندا۔ ناولٹ وچ جتھے برصغیر دی مقامی ثقافت، تہذیب و تمدن تے روایتاں تے قدراں دی ترجمانی کیتی اے او تھے مغربی تہذیب تے تمدن، رہن سہن، ثقافت دے اڈواڈ پہلوواں دی عکاسی اے۔ ناول وچ تن تہذیبیاں نیں، اک چڑھدے پنجاب دی، دوجی لہندے پنجاب دی تے تہی لندن (انگلینڈ) دی۔ ناول نوں لکھدیاں لکھاری دی سوچ اوس پاسے نہیں گئی ہووے گی کہ اوہ پنجابی ادب دا پہلا تھر لرنال لکھ کے امر ہو گیا۔

ناول ”رت تے ریتا“ تے ”سانجھ“ وچ مماثلت ہے کیوں جے پاتراں دی ونڈ رلدی ملدی اے۔ دونواں دا ڈھ گھوڑی تے سائیں سپ دے زکرتوں اے۔ ”سانجھ“ وچ مراد خان جان دیندا اے پر ہر نام سنگھ نال دوستی بھدی اے۔ سکھاں بشمول ہر نام سنگھ نوں ہمے خاں دے حملے توں محفوظ رکھیا تے جان دے دتی فیر حفاظت نال سکھاں نوں راوی پار کروادتا۔ ”رت تے ریتا“ وچ جان تے کھیڈ کے دو بے سکھاں توں بچا کے مسلماناں نوں پاکستان بچھوانا۔ لکھاری نے ناول وچ نہال گڑھ نال بھرویں جانکاری کرائی۔ ہر اکھیں ڈٹھی گل نوں ڈھیر چنگیرے طریقے نال سامنے لیا نندا گیا اے۔ 139 پینیاں دا ناول حیاتی دی نکھری فوٹو لاسا منے رکھی اے۔

گی ہوراں دا وکھراتے نو یکل اسلوب اے جیہڑا پنجابی نثری ادب دی اُملی سیہان اے۔ ناول لکھاری

دے خیالاں دی پختگی دی دلیل اے۔ سکھ، مسلم تے ہندو سانسجھنوں اوہ کسے تھیں وساردا نہیں۔ پلاٹ ناول دا بنیادی نقطہ پوری کہانی ایہدے اندر بن دی اے۔ اوہناں ناول دی پلاٹ دی چون بڑی سوجھ سیانف مگروں کیتی بڑے حساب نال جوڑ توڑ کر کے پاتراں دے مونہوں گل اکھوائی۔ بقول اسلم رانا:

”اوہناں دے سارے پلاٹس اچھے واقعییاں دے چار چوفیرے تعمیر ہوئے

نیں۔ جیہناں وچ ونڈ توں پہلاں دی رہتل بہتل دی وسوں وسیپے دا

بھرواں تاثر لبھدا اے۔ ایہدے وچ پنجاب دے پنڈاں گراواں دی

تہذیب دا نقشہ کھچیا گیا اے۔“ (4)

ہر موضوع اتے دانشمندی نال جانکاری کروائی گئی اے۔ تقریباً چالیس یا تیراں راہیں ناول نوں توڑ چاڑھیا۔ پاتر سارے دے سارے موقع محل موجب نہ صرف جاندار نہیں سگوں کہانی دے مزاج وچ رس وس کے پورے طور تے ابھرے نہیں۔ ناول دا پلاٹ پاتراں نوں بناون تے اوہناں نوں ارتقاء بخشن وچ مددگار اے۔ مگی ہور راں جس پاتر سامنے لیا ونڈے جانکاری بڑے بھرویں دیندے۔ اوہناں سماج دے ہسدے وسدے لوکاں توں پاتر لیتے۔ ناول نگاری دے فن وچ مکالمہ نگاری دی خاص اہمیت اے۔ مکالمہ نگاری نہ صرف کہانی دی دلکشی ودھاندی اے سگوں پاتراں دی نفسیات تے ردعمل نوں نمایاں کرن وچ وی مددگار اے۔ ایس لئی مکالمے ناول دا اہم جزو ہوندے نہیں۔ ”رت تے ریتا“ وچ مکالمے فی البدیہہ تے موقعے دی مناسبت نال نہیں۔ جگت بازی مکالمہ نگاری دا حصہ اے۔ مکالمے پاتراں دی عمر تے سوچ موجب نہیں۔ ناول وچ مکالمے ٹھکویں نہیں۔ مکالمیاں وچ پکیائی دسدی اے۔ مکالمہ نگاری پاروں مگی ہور راں دے ناول پنجابی ادب وچ وادھے دا باعث بنے اوہناں دے مکالمے ناول دے جُستے وچ جان پادیندے نہیں۔ ناول وچ لکھاری نے پاتراں راہیں وڈیاں وڈیاں گلاں تے فیصلے کرائے۔ بقول حنیف چوہدری:

”اوہناں دیاں کہانیاں اندر مکالمہ نگاری دا فن بڑا جاندار اے، اوہ اپنے

کرداراں کولوں اوہناں دی مناسبت نال ای مکالمے کرواندے نہیں

کدے جٹکے بندے دی گل وچ ماڈرن لفظ نہیں ملن گے بلکہ اوہوای لفظ ملن

گے جیہڑے اک جٹکا بندہ بول سکدا اے مثلاً اوہ شوٹ وٹ گیا، کھیل گھاہ
وغیرہ“۔ (5)

محاورہ بندی تے مکالمہ نگاری رجھوں لکھاری دی پکڑ پکی پیدھی اے۔ مکالمے رعب تے پیار نال بھرے
نیں۔ ناول وچ تشبیہاں دی ورتوں وی کہتی گئی۔ پڑھن والا سواد لیندا اے تے ناول مک جاندا اے۔ اختصار دی خوبی
اوہناں دے ناولاں وچ ڈھیر اے۔ فلم وانگوں ناول اکھاں اگے چلدا سددا اے۔ ناول پڑھ کے ناول کار دے
مشاہدے دی ڈونگھیاں تے پکیائی دا گوڑا لایا جاسکدا اے۔ سوچ راہیں دور دراڈے نظاریاں نوں اکھ نال دکھاندے
نیں۔ اصل ناول وچ کہانی نال منظر نگاری اے۔ ناول پڑھن والے دی دلچسپی اخیر تک برقرار رہندی اے۔ لکھاری
نے انسانی فطرت سوہنے ڈھبوں الیکی اے۔ سوہنے تے پچھے ڈھنگ نال منظر نگاری دکھائی۔ لوک ادب کسے زبان دا
شکرارے اوس راہیں پیہ لگدا اے کہ زبان دی امیر تانگی کو اے۔ پنجابی زبان دا ہمیش توں امتیاز رہیا لوک ادب وچ
بال جمن توں لے کے مرن تیکر ہر رسم اے لکھاری نے وی ناول وچ لوک ادب دیاں کئی قسماں ورتیاں۔ نال تشبیہ،
استعارے تے پنجابی اکھان سامنے لیاندے جیویں:

”دال روٹی“۔ (6)

”اگ لاگئی جھا جھڑاں والی

لین آئی پانی دا چھنا“ (7)

”رت تے ریتا“ وچ جیہڑی زبان ورتی گئی ہے اوہ خالص پنجابی تے لکھاری دے علاقے دا لہجہ اے۔
زبان وچ مٹھاس تے رعب اے نال نال سچائی وی ہے۔ انگریزی دے لفظ بس مومی دے آون نال آئے نیں، باقی
صاف ستھری تے مٹھی سوادلی بولی پنجابی۔ ناول دی زبان وچ سادگی تے سچائی ڈلھ ڈلھ پیندی اے۔ لکھاری نے
زبان تے بیان نوں خاص توجہ نال سنوارا یا پلاٹ کنا وی پختہ ہووے مواد کنا دلچسپ ہووے، پاتر تے ماحول وچ
توازن ہووے جے لکھاری زبان تے بیان تے قادر نہیں تے کیتی کتری کھے وچ۔ ”رت تے ریتا“ وچ رواں زبان
اے بناوٹ تے تلفظی کتے نہیں۔ گی ہوراں دا ناول ہوئے یاں کہانی پڑھن والے دی دلچسپی قائم رکھدے نیں۔ پڑھن
والا مکاون توں پہلاں نہیں اٹھدا قدرتی نقشہ تے بیان دی سادگی نال وچ روح پادتی اے۔ لکھاری نے

پنجاب دے سکھاں، ہندوواں تے مسلماناں دی رہتل اک تھاکھ کیتی۔ مذہب توں اڈ عزتاں، محبتاں تے دل اکٹھے دھڑکدے وکھالی دتے۔ مذہب نوں مثبت لیا اے اک دوجے دا لحاظ، شرم تے خیال رکھنا لازمی دسیا اے۔ ماحول مل جل کے رہن والا تے سادگی نال پرچیا اے۔ ٹردا پھر دا پنجاب ایہدیاں گلیاں تے گھراں دے ویہڑیاں وچ خوشی دسدی اے۔ پنڈاں وچ لوک سادی خوراک کھاندے نیں۔ پنجاب دا ماحول لحاظ شرم تے اکھ نال بھریا ناولاں وچ مذہب دا اک رنگ صلح کل والا اے۔ اسلام عالمگیر دین جیہڑا ہر مذہب دا احترام سکھاند اے۔ ایسے پاروں متحدہ ہندوستان وچ سب تو ماں سکون تے محبت نال رہندیاں۔ مذہب دے پرسکون ہوون دا کارن ایہہ سی پئی مسلمان تے سکھ اکو جیہی سوچ رکھن والیاں تو ماں نیں۔ سماج دے قانون تے ضابطے مضبوط تے سوہنے نیں اک بندہ دوجے دا اینا دردی ہوندا اے کہ اوہ سکون دی ٹھنڈی ہوا وچ لورے لین لگدا اے۔ ماحول وچ ہسد اکھیڈ دا پنجاب وکھالی دیندا اے۔ جیویں منجمل وچ ٹاٹ دی ٹاکی ایسے طراں گرمیت سنگھ، گرمیل سنگھ تے ایسر رندھاوا دوجیاں دے حق تے دولت تے ڈاکہ مار دے دسدے نیں۔ حکومت پھرن تے وڈے وڈے انعام رکھدی اے۔ لکھاری لکھدا اے:

” ایس تہذیب وچ بہادری، جرات، وعدے دا پاس، سچ تے سب توں

ودھ یاری دا نبھاتے پالن ہو رہی سہناں گلاں توں اچیرے نظر آندے

نیں۔“ (8)

ناول وچ کجھ گلاں ایہیاں نیں کہ جس نوں عقلی تے مذہبی طور تے نہیں منیا جاسکدا۔ مثال دے طور تے چار بندے کیویں او پرے دیس وچ وڈھے گینگ نال ٹکر لے کے ستیا نال کرسکدے نیں اوہناں ساریاں کول ملک دانہ ویزا تے نہ ای اوہ سارے ملک واسی گورنمنٹ اوہناں نوں چار مرلے بھوئیں تے چالہی ہزار روپیہ انعام دے چھڈیا۔ چڑھدے پنجاب دے گورنر پر بودھ چند ہتھوں غیر ملکی نوں برطانیہ دا پاسپورٹ کنج دتا جاسکدا اے۔ سکھاں دے کجھ مذہبی معاملیاں تے لکھاری دی گل غیر حقیقی اے۔ جدوں چا چاشفیا بندیاں نال نہال گڑھ اپڑیا تے بھابھی کرتار کور اوہناں لئی گوشت (Meat)، مچھلی تے انڈا لیا ئی پر سکھ مذہب وچ ایس نوں نہیں کھایا جاندا۔ ایہ شیواں اوہناں دے گھر پکیاں ہونیاں ہوون گئیاں۔

گی ہوراں دا ناول پنجابی وسیب دا پورا نقشہ پیش کردا اے۔ اوہناں اجو کے سائنسی دور وچ اپنیاں سماجی

قدراں نوں وساریا۔ گھوڑی، حقہ، سائیں سپ، منڈیاں دیاں گپاں شپاں، گھنگھ و دیاں ٹچکراں، دارو، تھانے، لال صابن نال نہانا، کوڑا تیل، دیسی کلڑ پکانا تے ایس طرحاں دیاں ہور رہتلی نشانیاں پنجابی وسیب تے رہتل دیاں عکاس نیں۔ ناول رل مل کے رہن تے اخلاقی قدراں داپاسدراے۔ تہذیب وچ بہادری، جرات، وعدے داپاس، سچ تے سب توں ودھ یاری دا نبھاتے پالن ہور سبھ گلاں با تاں توں اُچیری تھیں جیا اے۔ اوہناں قدراں دے سامنے ذات پات تے شریکا برادری سب دَب کے رہ جانے نین۔ اخلاقی کچھ نیں جیہڑے ہتھ وچ ہتھ پا کے ڈرے دسدے نیں تے اپنے مقصد وچ کامیاب نیں۔ صدیاں توں اکٹھیاں رہن والیاں تو ماں اک دو جے دیاں جانی دشمن ہو گئیاں۔ اکٹھے رہن سہن دا تصور اک دم دشمنی وچ بدل گیا۔ پاکستان تے ہندوستان دی ونڈ لکھاں لوکاں دے پنجواں دے ہڑھ وچ ڈولدی بیڑی راہیں اک پاسے لگی۔ ناول ونڈ دے نفسیاتی، ثقافتی، لسانی، علاقائی تے رومانوی پکھاں دا عکس اے۔

حوالے

- 1- Nasreen Mukhtar, Dr. Saleem Khan Gimmi number Laikh Half yearly, Lahore: The Academics, Jan-June 2012, P:25
- 2- Saleem Khan Gimmi, Punjabi Adab Day Rujhanaat Mashmoola Aalmi Punjabi Conference Lahore 1986, edited by Iqbal Qaiser and Jameel Ahmed Paul, Lahore: Classic, 1988, P:70
- 3- Sajjad Haider, Chounween Kahani, Lahore: Pakistan Punjabi Adbi Board, 1986, P:196-197
- 4- Aslam Rana, Dr. Saleem Khan Gimmi Number Laikh Half yearly, Lahore: The Academics, Jan-June 2012, P:26
- 5- Hanif Choudary, Dr. Interview, Multan: 10th January 2021, 2:00pm
- 6- Ibid, P:6
- 7- Ibid, P:73
- 8- Saleem Khan Gimmi, Ratt tay Raita, Lahore: Aziz Publishers, 1990, P:31